

מגדלי מים בנוף הזיכרון – נגבה, יד-מרדכי ובארות-יצחק

מעוז עזריהו

הללו את ישובי הנגב הללו שמם. הללו את
נגבה ואת יד-מרדכי! הללו את בית-אשל ואת
רביבים! הללו את בארות-יצחק ואת כפר
הדרום! הללו את נירים ואת צאלים! הללו כי
גדולה גבורתם!

מתוך 'הגדת העצמאות' נוסח צה"ל, מאת
אהרון מגד

מבוא

מגדלי מים נבנו כחלק מהתשתית הפיסית של יישובים, כמרכיב של מערכת אספקת המים המקומית. אך כבר בתקופת היישוב היו למגדל המים פונקציות מעשיות וסמליות בנוסף לפונקציה המקורית של שמה נבנה. הבולטות של המבנים בנוף היישובי גרמה לכך שמגדל המים היה בשנות השלושים והארבעים לאלמנט שגרתי באיקונוגרפיה של נוף ההתיישבות הציונית ולפרט בסמיטיקה של מיתוס ההתיישבות. הדומיננטיות של המגדל בטופוגרפיה המקומית עשתה אותו לאחד ממרכיבי מערכת ההגנה היישובית, ולכך היתה חשיבות רבה בתקופת המאורעות ובמלחמת העצמאות.

מגדל המים היה לחלק של המרקם המנטלי של חיי התושבים והקהילה. ביישובים רבים שימשו מגדל המים והרחבה שלידו מרכז טקסי. הדבר התבטא לא רק בהנפת דגלים על המגדל בימי חג וזיכרון אלא גם בטקסים ובמסדרים שנערכו ברחבה שליד המגדל. לעתים שימש המגדל במה לדוגמה ניתן להביא את מגדל המים של תל-אביב ברח' מזא"ה (נבנה 1924-1926), ששימש לטקסים ולחגיגות ציבוריות. בחגיגות חנוכה תרצ"א (1930) למשל הוצבו על המגדל חנוכייה ותזמורת הכבאים העירונית, כשלמרגלות המגדל התכנסו תלמידי בתי-הספר והחוגים.¹

לאחר מלחמת העצמאות התעשרו מגדלי מים נבחרים ברובד סמליות נוסף עקב שילובם במפעל ההנצחה המקומי ותפקידם כאלמנטים מכוננים של נוף הזיכרון המקומי, שהוא המבע של מיתוס המקום בנוף. מאמר זה עוסק בשילובם של מגדלי מים בנוף הזיכרון של מלחמת העצמאות ובתפקידם בשיח המרחבי שמייצר את מיתוס המקום. לשם הבנת פעולתם של מגדלי מים בנוף הזיכרון ותפקודם במיתוס המקום נדרשת התייחסות לשני היבטים שונים: ההיבט האחד הוא

תהליך קבלת ההחלטות – אם אכן התקיים תהליך כזה – שליווה את הפיכתם של מבנים שחדלו למלא את תפקידם המקורי למצבות זיכרון ול'עדים היסטוריים', וזאת בהקשר של מיתוס המקום שהאחראים להנצחה ביקשו לייצר ולקבע בנוף. ההיבט האחר הוא פעולתם של מגדלי מים בשיח המרחבי של מיתוס המקום כפי שהוא בא לידי ביטוי בעיצובו של הנוף המקומי כנוף זיכרון. הניתוח נדרש גם ל'כתיבה' וגם ל'פרשנות' של נוף כטקסט מיתי. ה'כתיבה' היא תוצאה של פעולה מודעת שהיא חלק מתהליך ההנצחה ובניית מיתוס. ה'פרשנות', שהיא חלק בלתי נפרד מתהליך ה'קריאה', איננה תלויה בהכרח בכוונות הכותב, אם כי בדרך כלל צרכני המיתוס – בניגוד למבקריו – מקבלים את הפרשנות של בוני המיתוס כפי שהיא מוצגת בשילוט ובהסברים שהם חלק בלתי נפרד של הטקסט המיתי.

אופן שילובו של מגדל מים בנוף הזיכרון המקומי ובמיתוס המקום תלוי בתפקיד שייעודו למבנה האחראים למפעל ההנצחה המקומי, שהם גם בוני מיתוס המקום. לעתים, כפי שמראה הדוגמה של כפר-יהושע, שילובו של מגדל מים בנוף הזיכרון המקומי אינו קשור דווקא לתפקודו כ'עדות היסטורית' למערכה. בכפר-יהושע נבנתה האנדרטה לבני היישוב שנפלו במלחמת העצמאות (נחנכה בשנת 1953) בקרבת מגדל המים, שלא שימש מעולם מאגר מים בגלל בעיות הנדסיות שלא הובאו בחשבון בעת בנייתו. מאוחר יותר נבנתה אנדרטת זיכרון נוספת, לזכר בני היישוב שנפלו לאחר מלחמת העצמאות, סמוך לאנדרטה הראשונה. שתי מצבות הזיכרון ומגדל המים הם האלמנטים המכוננים של גן זיכרון שהוקדש למיתוס המקומי על שני חלקיו: מיתוס ההתיישבות החלוצית, המיוצג על-ידי מגדל המים (אף-על-פי שלא היה מעולם מאגר המים המקומי), ומיתוס ההקרבה ההרואית, המיוצג על-ידי האנדרטאות. בכפר-יהושע יש הפרדה מרחבית ותמטית ברורה בין שני המיתוסים, תוצאה של הנסיבות ההיסטוריות (כפר-יהושע לא היה זירת לחימה), אולם ה'דיאלוג' המרחבי ביניהם מדגיש את שייכותם למיתוס-העל הציוני-החלוצי של התיישבות והגנה.

לעומת זאת מלמדת הדוגמה של מגדלי המים בגבעה 69 כי שילובם של מגדלי מים שהם ב'פוטנציה' 'עדות היסטורית' לעבר ההרואי מחייב החלטה מודעת של האחראים להנצחה במקום, שאם לא כן אין תפקידם של השרידים מובן למבקרים במקום.² הקמת האנדרטה בגבעה 69 שליד ניצנים לזכר הנופלים בקרב שהתחולל במקום במלחמת העצמאות הפכה את הגבעה לאתר הנצחה. האנדרטה משמשת סמן המציין את חשיבות המקום כבעל חשיבות היסטורית, במקרה זה בהיסטוריה של מלחמת העצמאות. שלט המתכת שהציב משרד הביטחון מספק את 'העובדות' הרלוונטיות למשמעות של האתר בגאוגרפיה ובהיסטוריה של מלחמת העצמאות, בעוד האנדרטה היתה למרכז הסמלי של האתר ולאובייקט הפולחני שמאפשר את ההתייחדות עם זכר הנופלים במהלך ביקור במקום או בעת טקס זיכרון. שלושת מגדלי המים שבנו הבריטים על הגבעה הם מרכיב דומיננטי בנוף המקומי, אולם בהעדר שילוט מתאים והסבר הקושר את מגדלי המים להיסטוריה של האתר אין המבקר במקום יכול לדעת אם יש להם תפקיד פעיל בנוף הזיכרון המקומי כ'עדים היסטוריים' או אם אלה מבנים נטושים שאין להם שייכות לסיפור ההרואי שמספרים האנדרטה והשלט.

2 על גבעה 69 ראה: א' תלמי, 'גבעה 69', גלויות מן המולדת: פרקי מסע ונוף, תל-אביב 1958, עמ' 271-274. על מגדלי המים של גבעה 69 ומשמעותם בנוף המקומי ראה שם, עמ' 271.



בול שעליו מגדל המים של יד-מרדכי (1952)

חלקו הראשון של המאמר מוקדש לדיון במגדלי המים של נגבה ושל יד-מרדכי, שכמו שרידי המשוריינים בדרך לירושלים והטנק בדגניה, מזוהים בתודעה הישראלית עם המיתוס ההרואי של מלחמת העצמאות.³ ביטוי רשמי לכך ניתן עם הופעתם של מגדל המים של יד-מרדכי והטנק של דגניה על בולי יום הזיכרון לנופלים תשי"ב. העצמה הדרמטית של מצבות זיכרון אותנטיות אלה היא פועל יוצא של החשיבות שנודעה לסיפור הגבורה המקומי, אך בה בעת היא גם קשורה לכות השכנוע הרגשי שמיוחס לשרידי קרב אותנטיים ששימרו את האירועים הדרמטיים שלהם. 'עדים היסטוריים' כחלק מהמרקם הפיסי שלהם.

אולם כפי שמראה הדרגמה של מגדל המים של בארות-יצחק הישנה, פוטנציאל הסמליות שיש לשרידים אין בו די בזכות עצמו כדי שאלה ייעשו אמנם למצבות זיכרון פעילות בנוף הזיכרון. הפיכתם של שרידי קרב — במקרה זה של מגדלי מים שנפגעו — לאלמנטים פעילים של נוף זיכרון היא חלק מהדינמיקה של בניית מיתוס מקום. ללא פעולה מודעת של גורמים שיש להם עניין ביצירת מיתוס מקום — במקרה זה היישוב שמזוהה עם מגדל המים — אין השרידים נטענים ב'הון סמליות' שעושה אותם לאלמנטים בעלי משמעות בנוף המקומי ובתודעה הציבורית. המשמעות הסמלית של השרידים איננה בגדר נתון אלא תוצאה של פעולה מודעת של הכרזה על השרידים כמצבות זיכרון בהקשר מיתי מוגדר. חלקו השני של המאמר עוסק לכן במגדל המים של בארות-יצחק הישנה ובאופן שילובו בנוף הזיכרון של מלחמת העצמאות.

נגבה ויד-מרדכי

מבין מגדלי המים שהפכו מצבות זיכרון למלחמת העצמאות נודעת חשיבות מיוחדת בתודעה הציבורית למגדלי המים של קיבוץ נגבה (נוסד בשנת 1939) ושל יד-מרדכי (נוסד בשנת 1943) — שני קיבוצי 'השומר הצעיר' בדרום הארץ שמילאו תפקיד חשוב במערכה בדרום הארץ כנגד צבא הפלישה המצרית. במהלך הקרבות שימשו מגדלי המים עמדות תצפית, והיו מטרה להפגזות

³ לנושא המשוריינים והטנק בדגניה ראה מאמרי 'From Remains to Relics: Authentic Monuments in the Israeli Landscape', *History & Memory*, 5 (1993), pp. 82-103

הארטילריה המצרית. מגדל המים של נגבה למשל נפגע מכמאה וחמישים פגזים מצריים.⁴ כתוצאה מהנזק שנגרם להם חדלו מגדלי המים לשמש מאגרי המים היישוביים. אולם כפי שהתברר, קיומם כ'חורבות' (ruins) היה שלב ביניים בלבד; במהלך שלב זה עברו המבנים טרנספורמציה תפקודית שהביאה מאוחר יותר להגדרה מחודשת של החורבות כ'שרידים' (relics) המשמשים מצבות זיכרון. המנגנון התרבותי ששלט בטרנספורמציה תפקודית זו עיקר עניינו היה הערכה מחדש של משמעות הנזק ובמיוחד של סימני הפגיעה במבנה: בעוד שקודם לכן היו סימני הפגיעה לסמנים של אי-תפקודם של המבנים כמאגרי מים, לאחר ההגדרה מחדש של תפקידם נעשו סימני הפגיעה למקור של 'הון סמליות' מבחינת יכולתם של המבנים להוות עדות היסטורית.

יד-מרדכי שוחררה מהכיבוש המצרי ב-5 בנובמבר 1948, ורק אז ניתן היה להחזיר את חברי הקיבוץ בהדרגה למשק ולהתחיל במלאכת הבנייה מחדש של הקיבוץ. נגבה לא ניטשה, אך השיקום של המבנים וכלכלת היישוב דרש מאמץ יוצא דופן, גם בגלל האבדות הקשות בקרב חברי הקיבוץ. מבחינת הקיבוצים עבודת השיקום היתה בעדיפות עליונה, ובשלב זה היה נושא הנצחת המערכה בעדיפות נמוכה. בהקשר זה יש לציין כי באתוס של הציונות החלוצית בניית יישוב היתה פעולה הרואית, רוויה בפוטנציאל סמליות גבוה, ושיקום מערכת אספקת המים היה מרכיב חיוני בכלל פעולות הבנייה והשיקום. בהקשר של מגדל המים אפיינית השאלה שהפנתה שיאוונה, תלמידת כיתה ב' בקיבוץ דפנה, לילדי יד-מרדכי במכתב ששלחה אליהם בחורף 1949: 'קראנו את הסיפור שלכם. אנו רוצים לדעת אם בדיוק זה סיפור נכון, ואם המגדל עוד עומד הרוס או כבר העמדתם מגדל חדש'.⁵ עבור חברי נגבה ויד-מרדכי פעולת השיקום של המשקים לא היתה בנייה בלבד אלא פרק הסיום של המערכה הצבאית וההוכחה העליונה לסיכול כוונת האויב לעקור את היישובים.⁶

אולם ההתייחסות להנצחה היתה מחויבת המציאות לאור ההחלטות המעשיות שהיו צריכות להתקבל במהלך פעולת השיקום. באופן מידי עמד על הפרק הצורך להכריע אם לשקם את מגדלי המים שניזוקו במהלך המלחמה. נדרשה הכרעה מיידית בעניין זה כיוון שאספקת המים היתה בעדיפות גבוהה בסדר היום של פעולת השיקום. בנגבה נשקלה האפשרות לשקם את מגדל המים, המומחים היו חלוקים בדעותיהם בשאלה אם הדבר אפשרי. בתחילת 1949 התקבלה החלטת פשרה: 'לפי שעה, עד שיוכרע בשאלה זו, הוקם על יד הבריכה⁷ מגדל שעליו שני טנקים שיכילו 12 מ"ק מים. אכן, תהיה זו בריכה בזעיר אנפין'.⁸ בשלב זה עדיין לא עלתה על הפרק האפשרות להפוך את מגדל המים למצבת זיכרון.

ההחלטה הסופית התקבלה באפריל 1949: 'על פי הצעת המוסדות, תשאר בריכת המים הקודמת לעמוד נקובה ויעשו בה רק כמה תיקונים כדי להבטיחה ממפולת — לזכרון תעמוד — לזכר הקרבות על ביתנו ומפלתו של האויב. בפניה שעל יד חדר האוכל נורתה כבר אבן הפינה

4 " בר-יוסף, נגבה: חומת מגן, הוצאת צה"ל, 1953, עמ' 9.

5 עלון יד-מרדכי, 3 (5 בדצמבר 1949).

6 סילוק סימני ההרס היה מדד להצלחת פרויקט שיקום המשק: 'שנתיים לאחר המערכה ביד-מרדכי, מעטים הם סימני ההרס שנשארו עדיין מימי הקרבות'. עלון יד-מרדכי, 15 (1 ביוני 1950), עמ' 6.

7 מענין כי בשפת חברי הקבוץ לא היתה הבחנה בין ברכה הניצבת על הקרקע לברכה הניצבת על עמודים. השימוש הנפוץ במונח 'ברכה' מלמד כי עבור חברי הקיבוץ עניין הברכה ואגירת המים הוא שהיה עיקר בתפקודו של המבנה.

8 קול נגבה, 48 (1 בפברואר 1949), עמ' 1.

לבריתה החדשה... יש להניח שתוך שלושה חדשים, שוב יזרמו המים ברשת הצינורות שבכל הפינות.⁹ הרעיון שמגדל המים הישן ישמש מצבת זיכרון לא היה של חברי נגבה אלא של מוסדות 'הקיבוץ הארצי'. בכך התגלה פער בין הפרספקטיבה של חברי המשק לזו של המוסדות התנועתיים. מעייניהם של חברי הקיבוץ באותה העת היו בעיקר בשיקום המשק וחדוש מערכת אספקת המים. המוסדות התנועתיים לעומת זאת היו מודעים כבר בשלב מוקדם יחסית לחשיבות שימור מגדל המים כמצבת זיכרון ולתשואה שנייב הדבר מבחינת סמליות האתר. העניין של 'הקיבוץ הארצי' בשימור מורשת נגבה בא לידי ביטוי כבר בדבריו של מאיר יערי בעצרת החגיגית שנערכה בנגבה בנובמבר 1948 לציון כניעתה של מצודת עיראק-סוידאן והסרת האיום המצרי על נגבה. בין השאר אמר יערי: '... כיום אסור לנו להצניע לכת ולהשכיח את המעשים הנאים הללו'.¹⁰ עמדה זו הודגשה גם באומרו של שלמה רוזן, נציג התנועה, בטקס 'יום המערכה' שנערך ביום השנה הראשון לקרב על נגבה: 'אף אצלנו יש השוכחים מהר, המנסים להשכיח, המנסים לבנות בלעדינו. על כן — אל ניתן להשכיח את העבר המפואר, על כן נישא את תורת נגבה ומעשיה לעם, על כן ננחיל את ערכיה לדורות הבאים'.¹¹

עבור החברים שהשתתפו בהגנה על המשקים היה למגדל המים ערך רגשי מיוחד. בשיחה בקול ישראל, תיאר חבר קיבוץ יד-מרדכי את מגדל המים כפי שנראה לפני עזיבת הנקודה — 'המגדל הגבוה והפצוע, עומד על שלושת עמודיו ומטיל את צילו הארוך — צל נקוב'.¹² מגדל המים היה מן המבנים היחידים ששרדו בתום הכיבוש המצרי, אשר נמשך כחמישה חודשים. כאשר נכבשה יד-מרדכי מחדש בידי חיילי גדוד 55 של חטיבת 'גבעתי' הונף הדגל הלאומי על מגדל המים, פעולה שסימלה את שחרור הקיבוץ.

בניגוד למגדל המים של נגבה, שהמומחים נחלקו ביניהם אם ניתן לשקמו או לאו, שיפוצו של מגדל המים ביד-מרדכי לא היה אפשרי מבחינה טכנית. בחורף 1949 התמוטטו שלושת עמודיו שנותרו על עומדם עד אז, והמבנה קרס לצורתו הידועה כיום. ההחלטה שלא לפנות את ההריסות ולשמר את הברכה כמצבת זיכרון הושפעה, יש לשער, מההחלטה שהתקבלה בנגבה לשמר את מבנה מגדל המים כמצבת זיכרון.

בעצרת החגיגית שנערכה בנגבה בנובמבר 1948 לציון כניעתה של מצודת עיראק-סוידאן הקריא המשורר אבא קובנר — מי שטבע את המטפורה 'נגבהגראד' בידף הקרבי של חטיבת 'גבעתי' שערך בימי הקרבות — שיר שכתב לכבוד האירוע. בשיר נכללו השורות: 'אל גג הברכה / עולים מן העיר / המון ילדים / להעיף דיסקיות ירקקות באוויר'.¹³ בשלב השיקום נוצר קשר בעל משמעויות סמליות בין המגדל הישן ובין המגדל החדש. הדיאלוג בין מגדלי המים בא לידי ביטוי גם באופן טקסי. במהלך הטקס שנערך ביד-מרדכי לציון יום השנה הראשון לשחרור הקיבוץ הונפו דגלי הלאום על מגדל המים החדש; עם שחרור הנקודה, שנה קודם לכן, הונפו כזכור דגלים על המגדל הישן. במסגרת יום השנה הראשון לקרב המכריע על נגבה (שהתחולל ב-12 ביולי 1948) נתלתה על מגדל המים הישן הכתובת 'נגבה 1948', כבוד על מגדל

9 קול נגבה, 50 (18 באפריל 1949), עמ' 5.

10 קול נגבה, 46 (21 בנובמבר 1949).

11 קול נגבה, 53 (19 ביולי 1949).

12 שאול, 'הנאמנים לדגל', עלון יד-מרדכי, 26 (20 במאי 1951), עמ' 7.

13 א' קובנר, 'ליל המצור', קול נגבה: יומן הקרבות תש"ח, נגבה 1979, עמ' 190-191.

המים החדש נתלתה הכתובת 'נגבה 1949'. בפרשנות שניתנה לכך הוצגו שני מגדלי המים כ'דבר והיפוכו'.¹⁴ הדיאלוג בין שני המגדלים סיפר על הניצחון הכפול: הניצחון במערכה הצבאית והניצחון במערכה על שיקום המשק.

הטרנספורמציה של מגדלי המים למצבות זיכרון היתה פעולה פשוטה ביחס שלא דרשה השקעה כספית ויצירתית רבה, ושהאפקט שלה מבחינת נוף הזיכרון היה מידי ובעל עצמה רבה. הטרנספורמציה התפקודית התבצעה בשלב שבו שיקום המשק היה הנושא העיקרי על סדר היום. עם התקדמות פרויקט השיקום עלתה על סדר היום שאלת ההנצחה והחל השלב השני בעיצוב נוף הזיכרון המקומי. בשלב זה נכתב הנוף המקומי מחדש כטקסט מיתי שהיחסים בין האלמנטים השונים שלו סיפקו הקשרים פרשניים חדשים לתוכנו ולמשמעותו של מיתוס המקום של כל אחד משני הקיבוצים.

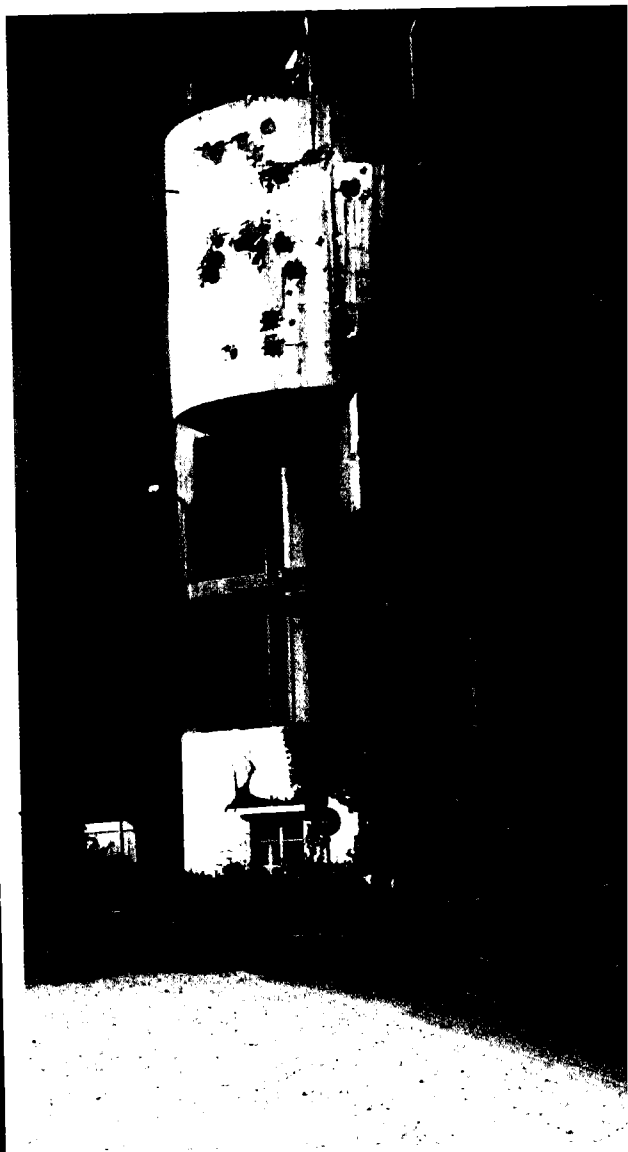
השלב השני של הליך ההנצחה, שהחל לצבור תאוצה בשנת 1950, כלל שני מרכיבים עיקריים: בניית בית-קברות צבאי לשם קבורת חללי המערכה והנצחה מונומנטלית. בשל ההשתייכות התנועתית המשותפת של נגבה ויד-מרדכי הוזמן הפסל נתן רפפורט, שהתפרסם כמי שבנה את אנדרטת גטו ורשה, לבצע את ההנצחה המונומנטלית בשני הקיבוצים.

בשלב זה של ההנצחה התברר ייחודו של מיתוס המקום של כל אחד משני הקיבוצים ועלו ההבדלים בין תפיסותיהם בעניין עיצובו של נוף המשק כנוף זיכרון. בנגבה ביקשו האחראים על פעולת ההנצחה לקבע את הסיפור ההרואי של עמידת נגבה במערכה כנוף הקיבוץ. ביד-מרדכי המשימה היתה שאפתנית יותר: לעצב את הנוף המקומי על-פי מיתוס המקום, המורכב משני גורמים משלימים – מחד גיסא דמותו האגדית של מרדכי אנילביץ', מפקד גטו ורשה, שעל שמו נקרא הקיבוץ, ומאידך גיסא סיפור עמידת הגבורה של יד-מרדכי במלחמת העצמאות.

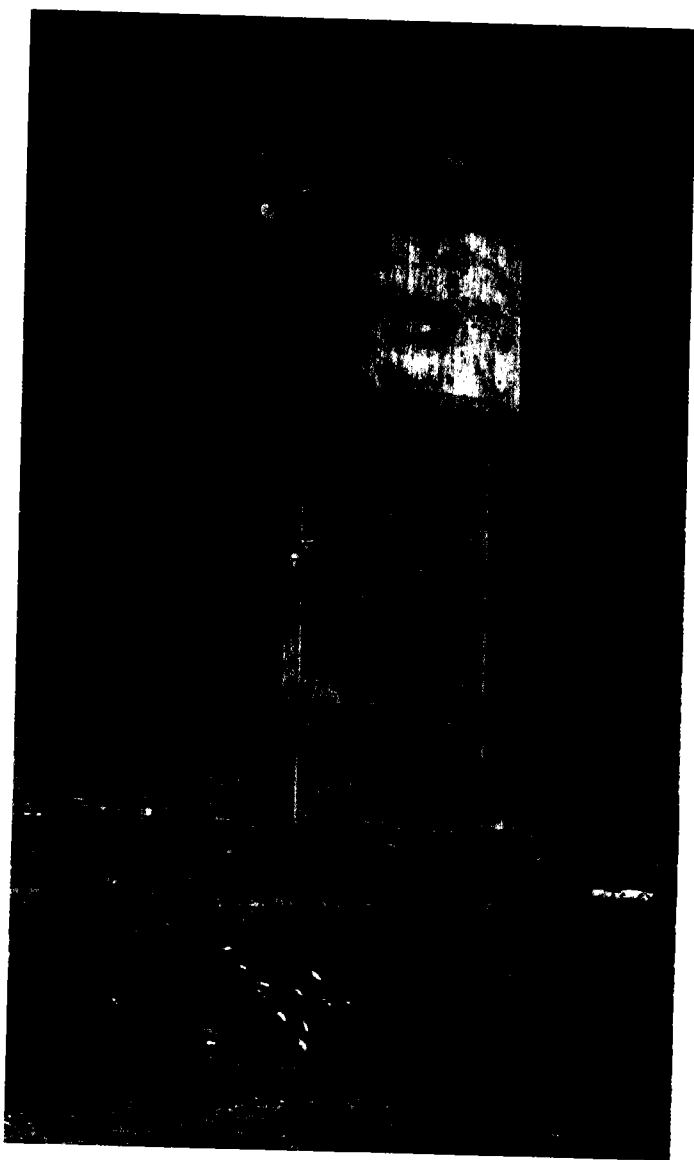
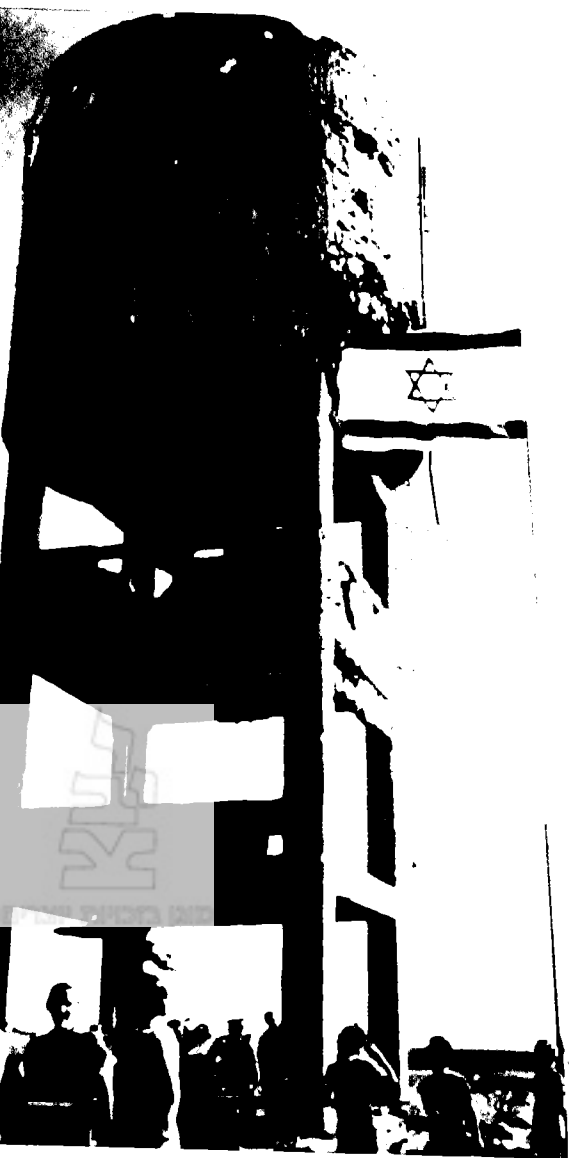
מכיוון שבשלב זה כבר היה מגדל המים חלק מהטקסט המיתי של הנוף בקיבוץ יד-מרדכי דרשה השלמת מפעל ההנצחה את 'הקמת מפעל זכרון ע"ש מרדכי אנילביץ' מפקד גטו ורשה ולזכר חללי יד-מרדכי אשר נפלו בהגנת המולדת במלחמת שחרורנו'.¹⁵ התכנית המקורית כללה שלושה אלמנטים, בנוסף על מגדל המים, שכבר תפקד כאלמנט פעיל של זיכרון כנוף המקומי: בית-הקברות לחללי המערכה, על הגבעה הצפונית, ושתי אנדרטאות, האחת לזכר מרדכי אנילביץ' והאחרת לזכר חללי יד-מרדכי. מבחינת המתכננים ההעמדה של האלמנטים השונים בנוף, ובמיוחד הדיאלוג בין שתי האנדרטאות המתוכננות, נועדו לייצר משמעות סמליות: 'פסל אנילביץ' יעמוד מול הפסל של חללי יד-מרדכי. שתי האנדרטאות, אם גם באות לספר על מומנטים שונים של מלחמת העם כנגד אויביו בנפש, שלובות ושזורות תהיינה על ידי הנוף המיוחד של העמק ושל הנוי העשוי לאחותן לידי מקשה אחת'.¹⁶

כבר בביקורו הראשון של רפפורט בקיבוץ נקבע כי פסלו של מרדכי אנילביץ' יוצב בחזית מגדל המים. הלוח הוסר מעל הפסל בטקס חגיגי ב-3 במאי 1951. הדיאלוג הסמלי המשמעותי באתר היה בין מגדל המים ובין פסל אנילביץ' שבחזיתו. בריאיון שנתן לאחר טקס הסרת הלוח סיפר נתן

14 קול נגבה, 54 (12 באוגוסט 1949), עמ' 2.
15 ועד ההקמה של מפעל ההנצחה ביד-מרדכי אל י' גרינבאום, 29 באוקטובר 1950, ארכיון קיבוץ יד-מרדכי.
16 שם.



מימין: מגדל המים בנגבה (1940)
משמאל: מגדל המים ופסלו של מרדכי אנילביץ' ביד מרדכי



רפפורט: 'ילד אחד בא וסיפר שהוא שמע בלילה שיחה בין מרדכי אנילביץ' ומגדל המים ההרוס'.¹⁷ המצבה לזכר עשרים וארבעה חללי הקיבוץ שאמורה היתה להיבנות על קבר חללי המערכה, לא נבנתה בסופו של דבר. תמונת מגדל המים ופסל אנילביץ' שבחזיתו הפכה לדימוי הייצוגי של מיתוס המקום. הדבר בא לידי ביטוי גם בגלויה הנמכרת בחנות המזכרות המקומית. בנגבה לעומת זאת עוצב נוף הזיכרון המקומי כטקסט בלעדי של מיתוס עמידת הגבורה. בנגבה אף לא נעשה כל מאמץ ליצור רצף מרחבי בין האובייקטים שיצרו את נוף הזיכרון המקומי — מגדל המים, בית-הקברות והאנדרטה של רפפורט לזכר הלוחמים. עיצובו של נוף הזיכרון בנגבה היה תוצאה של אילוצים פסיים ורגשיים. מיקומו של מגדל המים היה נתון מראש. בית-הקברות נבנה במקום שבו נקברו החללים קבורה ארעית במהלך הקרבות. בשלב מאוחר יותר, לאחר שנדונו אפשרויות שונות, הוחלט למקם את האנדרטה המוקדשת למגינים בקצהו האחורי של בית-הקברות, אל מול פתח הכניסה. עם חנוכת האנדרטה בנובמבר 1953 הושלמה מלאכת עיצוב אתר בית-הקברות כמקום קדוש (לא במובן הדתי של המושג), כאתר פולחני וכטקסט מיתי של סיפור ההקרבה ההרואית.

תפקוד מגדל המים בנוף הזיכרון של נגבה שונה בתכלית מזה של מגדל המים של יד-מרדכי. בעוד שמגדל המים ביד-מרדכי מתפקד כאלמנט של פארק זיכרון, והוא נמצא לכן במשא ומתן מתמיד עם שאר האלמנטים הסמליים המצויים בפארק, מגדל המים של נגבה אינו חלק ממכלול נופי מעוצב, והוא מופרד מבית-הקברות הצבאי המקומי על-ידי אוסף של מבנים שיש להם פונקציה מעשית. מגדל המים של נגבה, כמו מגדל המים ביד-מרדכי, מתפקד ב'קריירה' השנייה שלו כ'מאגר' של משמעויות סמליות. אך אין גלויה אליו הפתוס שהוא תוצר לוואי של הדיאלוג בין מגדל המים לאנדרטה של מרדכי אנילביץ' ביד-מרדכי. הסביבה הפרוזאית של מגדל המים גורמת למסר שלו להיות ישיר ולקוני ומביאה לשילובו של המיתוס ההרואי באופן ישיר ומידי בחיי היום-יום של הקיבוץ.

נגבה ויד-מרדכי הם 'אתרי מורשת' פופולריים ויעד לעלייה לרגל. בעלון נגבה ממאי 1953 נמסר כי מדי יום מגיעים טיולים של בתי-ספר, גדנ"עים ו'ותיקים'.¹⁸ המסר החינוכי של נגבה הוצג על-ידי אחד המורים כך: 'נגבה סמל של עמידה, שם תהילה לגבורי האומה שבמותם נקנתה עצמאות מדינתנו'.¹⁹ כביטוי פסי של מיתוס המקום מגדלי המים היו חלק בלתי נפרד מחוויית הביקור. תלמיד כיתה ד' סיפר כי בעת ביקור בנגבה הראתה המורה לילדים 'את מגדל המים המפוצץ שהשאירוהו למזכרת ממלחמת השחרור';²⁰ תלמידה אחרת שהשתתפה באותו הטיול לנגבה וליד-מרדכי התייחסה למגדל המים של יד-מרדכי: '... על הגבעה ראינו מגדל מים הנוטה לפול וכלו נקוב משברי פגזים מזכרת מהמלחמה'.²¹ תלמיד תיכון שביקר עם כיתתו ביד-מרדכי בשנת 1953 ביאר את המשמעות הסמלית של ברכת המים: 'על הגבעה נצבה הברכה ההרוסה והנקובה ככברה, שעמדה על כרעי תרנגולת. זאת הברכה שלידיה הצטלם פארוק מלך מצרים לשעבר ופרסם את התמונה כמלך כובש ליד מצודה ענקית נכבשת. אכן היתה זאת "מצודה"... אך

17 ר' אורבך, 'עלם מוורשה על המשמר בנגב: על פסל אנילביץ', מעשה נתן, דבר השבוע, 24 במאי 1951, עמ' 4.

18 קול נגבה, 91 (9 במאי 1953), עמ' 6.

19 שם.

20 עלון חברת הילדים, בית חנוך וחובות, 60 (סיוון תשי"ז), עמ' 5.

21 שם, עמ' 7.

הכריכה מסמלת כי פגעו המצרים בגוף, אך בנשמה לא פגעו ונשמת החלוציות פעמה באנשי יד־מרדכי שוב, ושוב הם הקימו כאן קבוץ פורח.²²

השלב השלישי בעיצוב נוף הזיכרון בכל אחד משני הקיבוצים כוון למיצוי פוטנציאל 'ההון הסמלי' של מיתוס המקום, אם באמצעות הדגשה והרחבה של נוף הזיכרון, כמו ביד־מרדכי, אם באמצעות הרחבת מיתוס המקום ושינויים מתאימים בנוף הזיכרון, כמו בנגבה. בשנות השישים נבנו ביד־מרדכי שני אתרי זיכרון שהיו תוספות משמעותיות לנוף הזיכרון המקומי, אך מבחינה תוכנית רק הדגישו ופירטו את המוטיבים שנקבעו כבר בראשית שנות החמישים כמרכיבי המכוננים של מיתוס המקום. אתר אחד הוא מוזאון השואה והתקומה, המדגיש את רצף הגבורה היהודית בזמן החדש כפי שבאה לביטוי בהתנגדות היהודית בתקופת השואה ובמלחמת העצמאות, תוך התמקדות במערכה ביד־מרדכי. המסר המרכזי של המוזאון נקבע בנוף הזיכרון המקומי כבר בשנת 1951 באמצעות הצבת פסל אנילביץ' בחזית מגדל המים. התוספת השנייה היא אתר שחזור הקרב בין הצבא המצרי למגיני היישוב שנועד להמחיש את סיפור הקרב באמצעות שחזורו והקפאתו בזמן. לאחר בנייתם היו שני האתרים למוקד הפעילות החינוכית הקשורה בהנחלת המורשת ההיסטורית שהמקום מייצג ומחויב לה.

ביום הזיכרון תש"ו (1955) הוסר הלוט מעל הטנק המצרי שפרץ את הביצורים החיצוניים של נגבה בעת הקרבות. הטנק, שהוצב בקרבת הכניסה לבית־הקברות הצבאי, הוענק לקיבוץ על־ידי הצבא, 'כדי לשמש מצבת זכרון לעמידת הגבורה של היישוב'.²³ כמוצג אותנטי סיפק הטנק תוספת משמעותית לנוף הזיכרון: כנשק שלל הוא שילב את האויב ואת תבוסתו בטקסט המיתי באופן ישיר. בעוד הטנק מציג את פוטנציאל ההרס ומגדל המים את העובדה שפוטנציאל זה אכן מומש, הנוף הקיבוצי על מרכיביו השונים מציג את הפרשנות המקומית לניצחון הסופי בקרב: שיקום היישוב. הצבת הטנק המצרי בנוף הזיכרון יצרה, אף אם במובלע, קשר בין נגבה לדגניה, שם היה הטנק הסורי הפגוע למרכיב מרכזי של הדרמה ההרואית ולהיצג איקוני של סיפור הגבורה המקומי. כמו מגדל המים, הטנק המצרי היה מוצג אותנטי ששימש 'עד היסטורי'. שני המוצגים היו חלק מהסיפור ההרואי, אלא שהצבתו של הטנק בנגבה במקום שנבחר היתה פרי שיקול תכנוני, וזאת בניגוד למגדל המים ולטנק של דגניה (לפני עיצובו מחדש של 'אתר הטנק' בשנות השמונים), שהשארתם במקומם הדגישה דווקא את הזמן שקפא בעת האירוע שהם היו להיצגיו.

בשלב מאוחר יותר נוספו לנוף הזיכרון המקומי אלמנטים שלא התייחסו למלחמת העצמאות אלא להתיישבות. מקורו של 'ההון הסמלי' הנוסף של נגבה, מעבר לסיפור עמידת הגבורה, היה בכך שעם הקמתה כיישוב 'חומה ומגדל' בשנת 1939 היתה היישוב היהודי הדרומי ביותר במפת ההתיישבות, דבר שבא לידי ביטוי גם בשמו של הקיבוץ.²⁴ האלמנטים שנוספו לנוף הזיכרון בשלב

22 אבוקה — עלון בית חנוך עירוני, 6 (כסלו תשי"ג), עמ' 5.

23 דבר, 25 במאי 1955, עמ' 2.

24 נגבה היתה הקוטב הדרומי של פרויקט חומה ומגדל, בעוד חניתה היתה הקוטב הצפוני. הקשר הסמלי בין חניתה לנגבה הודגש בשיר שכתבה תלמידת כיתה ז' בשנת 1940:

חניתה ונגבה

חניתה אם הקבוצים
היי ברוכה בית ההרים
בגבורה עלית לקרקע ישימון
ובגבורה קבוצך לעולם ישכון

חניתה אם הקבוצים
נבנתה בעצם ימי העיוניים
עיוניים לעם ישראל
הרוצה לעבוד ולהגאל

זה היו הטרקטור שפילח את התלם הראשון בנגב ושחזור של נגבה כיישוב 'חומה ומגדל'. הטרקטור העברי והטנג המצרי הוצבו משני צדי דרך המבוא הפנימית לקיבוץ, והדיאלוג בין שני האובייקטים ביטא את הניגוד הקוטבי בין 'אנחנו' ובין 'הם', בין שלום למלחמה ובין בנייה להרס. מבנה הקיבוץ המשוחזר הוקם בכניסה למשק אך מחוץ לשער, ובכך הודגש ההבדל בין נגבה בראשיתה לנגבה המבוססת, כשהפרדה בין 'אז' ל'היום' מקבלת ביטוי ברור במרחב. עם השינויים שחלו בשלב זה בנוף הזיכרון המקומי שולב מיתוס עמידת הגבורה של נגבה במסגרת רחבה יותר של מיתוס-העל הציוני-החלוצי של התיישבות והגנה; מיתוס-העל, שהיה דגם שליט במיתולוגיה הציונית-החלוצית, שוכפל במיתוס המקומי של יישובים שונים. אב-טיפוס למיתוס ההתיישבות וההגנה היתה תל-חי (בפרשנות החלוצית של המיתוס), וייחודה של נגבה בטופוגרפיה של מיתוס זה היה בעצמה הדרמטית של סיפור עמידת הגבורה שלה ובכך שהחזיקה מעמד ולא נפלה.²⁵ השילוב האורגני של 'התיישבות והגנה' בא לביטוי בנגבה גם בצירוף מקרים שהיה בעל פוטנציאל של משמעויות סמליות: הקרב המכריע על היישוב היה ב-12 ביולי 1948, ביום שבו מלאו תשע שנים בדיוק לעלייה על הקרקע. בשנים 1949-1950 צוין ה-12 ביולי כיום המערכה ונחוג כאירוע לאומי בהשתתפות אורחים נכבדים. בשנת 1950 הועלתה האפשרות לקבוע את היום כיום תנועתי לזכר הקרב המכריע על נגבה;²⁶ בשנת 1951 נדונה השאלה איזה צביון יש לתת ליום,²⁷ וכבר בשנת 1952 היה ה-12 ביולי לאירוע פנימי של המשק שהוקדש לזכר הנופלים במערכה ולציון עליית היישוב על הקרקע.²⁸

בארות-יצחק

מגדלי המים של נגבה ושל יד-מרדכי היו אלמנטים דומיננטיים בנוף הזיכרון של מלחמת העצמאות גם מפני שהיו מזוהים עם יישובים קיימים. המתח הסמלי בין מגדל המים ובין הנוף הקיבוצי היום-יומי היה מרכיב מרכזי של הסיפור המיתי כיוון שביטא באופן ישיר את 'הסוף הטוב' של הסיפור: את ההתבססות של היישוב בנוף המקומי למרות התנכלות האויב ואת הצלחת המפעל החלוצי שהקיבוצים היו חלק ממנו. מגדלי המים זוהו עם מיתוס המקום, והעניין המוצהר שהיה לתנועה הקיבוצית וליישובים עצמם בטיפוח מיתוס המקום ובעיצוב נוף הזיכרון המקומי תרם תרומה משמעותית לבולטות של מגדלי המים המקומיים בנוף הזיכרון הלאומי. על חשיבות שני גורמים אלה ניתן ללמוד מהשוואה לתפקודו של מגדל מים שלישי, מגדל המים של קיבוץ בארות-יצחק, בנוף הזיכרון הישראלי.

בארות-יצחק, קיבוץ של 'הפועל המזרחי', נוסד בשנת 1943 בנגב המערבי, בסביבות עזה, והיה

נגבה נקודה רחוקה בנגב
חנייתה בגליל העליון
חנייתה ונגבה, נגבה וחנייתה
אחיות לאותו רעיון

נגבה נקודה רחוקה בנגב
גבורה ובניה ישכנו בה תמיד
כאחותך חנייתה בגליל העליון
היי נגבה בדרום

(דבר הכתר, עלון בית-הספר לבנות אולינה דה-רוטשילד, א, ירושלים ת"ש (1940).

25 בהקשר זה יש להזכיר את השימוש בסטלינגראד כדגם לעמידת הגבורה של נגבה. הקשר נקבע במספורה 'נגבהגראד' שטבע אבא קובנר ב'דף הקרבי' שכתב בעיצומם של הקרבות (לעיל, הערה 13).

26 קול נגבה, 60 (30 במרס 1950), עמ' 5.

27 נושא החג והצביון שיש לתת לו נדון באספת הקבוץ: קול נגבה, 72 (15 ביוני 1951), עמ' 6.

28 בשנת 1953 הודגש הרצון 'לחוג בינינו ובין עצמנו', ראה: קול נגבה, 96 (19 ביולי 1953).

'הישוב העברי הראשון במבוא הנגב'.²⁹ בתש"ח הותקף הקיבוץ המבודד על-ידי הצבא המצרי, אך החזיק מעמד והדף את התוקפים. במהלך הקרבות ניזוק מגדל המים וחדל לשמש כמאגר המים היישובי. סיפור המערכה על בארות-יצחק מכיל מרכיבים דומים לאלה של סיפור המערכה על נגבה — שניהם היו סיפורי עמידת גבורה של קיבוץ מבודד שהחזיק מעמד אל מול התקפת כוחות צבאיים סדירים. יתרה מזאת, מגדל המים של בארות-יצחק, בדומה לזה של נגבה, נפגע במהלך הקרבות והיה לכן בעל פוטנציאל סמליות גבוה. ובכל זאת, בניגוד למגדלי המים של נגבה ושל יד-מרדכי, מגדל המים של בארות-יצחק לא נעשה לאלמנט בולט בנוף הזיכרון של מלחמת העצמאות.

שוליותו של מגדל המים של בארות-יצחק בנוף הזיכרון של מלחמת העצמאות עד לשנות השמונים היתה פועל יוצא של העובדה שלא היה קשור למיתוס מקום בעל עצמה כמו אלה שנוצרו מיד לאחר תום המערכה ביד-מרדכי ובנגבה. ההבדל בין בארות-יצחק לנגבה איננו בסיפור המערכה ובתוצאותיה או בזמינות של שרידים פיסיים בעלי פוטנציאל לשמש מצבות זיכרון למערכה, אלא בדינמיקה של בניית מיתוס מקום ועיצוב נוף זיכרון. הבדל אחד היה במידת המודעות והמעורבות התנועתית בשאלת הנצחת המערכה. 'הקיבוץ הארצי', התנועה הקיבוצית שאליה השתייכו נגבה ויד-מרדכי, היה מודע לערך הפוליטי שיש להנצחת המערכה ולהון הסמלי שיש להדגשת חלקם של שני הקיבוצים בסיפור הלאומי, והדבר התבטא במעורבות פעילה של המוסדות התנועתיים בשלבים הראשוניים והמכריעים של פרויקט ההנצחה. קיבוץ בארות-יצחק לא נהנה ממעורבות תנועתית מסוג זה.

הבדל אחר, שהיתה לו חשיבות מכרעת, הוא שבעוד שנגבה שוקמה לאחר המערכה ואנשי יד-מרדכי שבו לקיבוצם לאחר גירוש הצבא המצרי, מלחמת געגעי המלחמה עברו אנשי בארות-יצחק והתיישבו במושבה וילהלמה, בסביבות תל-אביב.³⁰ עזיבת היישוב לאחר המערכה ובניית הקיבוץ במקום אחר היתה גורם מרכזי להעדרם של בארות-יצחק ושל מגדל המים שלה מהנופים המיתיים של מלחמת העצמאות בתקופה שבה התגבשו נופים אלה. בסיפור של בארות-יצחק חסר היה אלמנט שהיה בעל חשיבות רבה כדגם של נגבה ושל יד-מרדכי: שיקום המשק הקיבוצי; באתוס ההתיישבותי אלמנט זה הוא תכלית ההקרבה ההרואית ומשמעות הניצחון. בה בעת, בניית הקיבוץ במקום אחר יצרה הפרדה בין האתר ההיסטורי ובין הבית הקיבוצי. בנגבה וביד-מרדכי, יש לזכור, הזהות בין האתר ההיסטורי ובין הבית הקיבוצי היתה מרכיב רב עצמה בדינמיקה של התגבשות מיתוס המקום וחלק מהסיפור המיתי עצמו.

בנגבה עלתה שאלת מגדל המים על סדר היום בשלב השיקום הראשוני. לעומת זאת בבארות-יצחק לא היה מגדל המים הישן חלק מהנוף הקיבוצי ולכן לא היה חלק מתהליך השיקום. בניית המשק הקיבוצי במקום החדש דרשה השקעה רבה של מאמץ ושל אנרגיה מנטלית. לפחות בתקופה הראשונה הקשר למקום הישן היה, יש להניח, אמביוולנטי. מחד גיסא המקום הישן היה טעון בזיכרונות שהיו חלק מהביוגרפיה האישית של החברים, ומאידך גיסא הצעד יוצא הדופן של נטישת האתר הישן והמעבר לאתר החדש היו כרוכים כבעיות לא מעטות. לאחר נטישת היישוב נותרו בשטח רק שרידים: 'בארות יצחק חדלה להתקיים. נשאר מגדל המים הרם, המנוקב ככברה. נשארו המחפורות ועמדות ההגנה, הריסות הבתים ועצי

29 ראה הערך 'בארות יצחק' בתוך: וילנאי, הישוכים בישראל, תל-אביב 1951.

האקליפטוסים המוריקים על רקע הנוף הצהוב, האפור והחום.³¹ עם כישלון ניסיונות ההתיישבות באתר ההרוס נמסרו שטחי הקיבוץ לשעבר לידי הקיבוצים השכנים. בשלב זה סולקו שרידי המבנים, למעט מגדל המים הפגוע, שנותר שריד יחיד בנוף המישורי ומוקד פוטנציאלי של אתר זיכרון בהיותו סמל למטען ההיסטורי של המקום. הרעיון להקים אתר זיכרון במקום של היישוב הישן עלה על סדר היום של הקיבוץ לראשונה במסגרת ההכנות לציון עשור למערכה על בארות-יצחק, אירוע שנועד להשתלב באירועי שנת העשור להקמת מדינת ישראל. רעיון זה היה כרוך בהתייחסות מפורשת אל מגדל המים כאל אלמנט של זיכרון היסטורי. בספטמבר 1957 החליטה אספת החברים של הקיבוץ על מפעל הנצחה; נקבע כי יוקם 'מבנה תרבות שימושי (חדר קריאה וספרייה), שכולל לוח זכרון בקיבוץ, ובמקום בנגב יש להקים ג"כ לוח זכרון ע"י הבריכה ההרוסה'.³² משמעות החלטה זאת היתה שילוב של זיכרון הנופלים בנוף הקיבוץ החדש ובה בעת 'חזרה' סמלית לאתר הישן באמצעות הפיכת מגדל המים למרכיב של אתר זיכרון פורמלי למערכה שהתנהלה במקום בתש"ח. מאוחר יותר הוחלט שיוכל העשור לקרב המכריע על בארות-יצחק ב' ח' בתמוז תש"ח יצוין בעצרת פנימית של חברי הקיבוץ שתיערך באותו היום באתר הישן של בארות-יצחק.³³ בעצרת השתתפו בסופו של דבר לא רק חברי הקיבוץ ובני הקיבוץ אלא גם מאות מחברי תנועת 'הפועל המזרחי'.

אפרים תלמי, שנטל חלק בעצרת הזיכרון, תיאר את המפגש המחודש עם אתר הקיבוץ שניטש: עשר שנים. ובלכתנו בנתיבה המוליכה אל המשק לשעבר, נשואות העיניים אל המגדל, עדות אילמת לעמידת הגבורה. והלב הומה הומה. הנה עמדת השער. הקירות עודם עומדים כשהיו. אבל סביב סביב קוצים וחוחים. ותייל חלוד ומפותל. תרמילי כדורים שהוריקו מחלודה. רסיסי פגזים ועזובה זועקת באין קול. אנו מתקדמים ועולים במעלה הדרך המאובקת. הנה הכל כאילו כאשר היה. כאן היה מכון החשמל. וכאן המטבח. וגן הילדים. אך דממת מוות מהלכת בכל. רק שררוש הרוח בקוצים מנסר בדממה האורה, החמה.

...

הגבעה שעליה עומד מגדל המים המנותץ, מתמלאת חיים. מגיעים מי שהיו מגיני בארות יצחק, חברי הנקודה שנשארו בחיים, עם נשיהם וילדיהם. ובאו מאות מחברי התנועה שלהם, אנשי 'הפועל המזרחי', לציון עשר שנים לקרב על המשק, להתייחד עם זכר הגיבורים שנפלו ולגלות את הלוט מעל כתובת להנצחת שמות הנופלים. עדה קטנה וסגסוגנית, רובה צעירים וצעירות, חובשים כיפות, כובעים ושאר כיסויי ראש. פה ושם חלקת שער מכסיף. קמט עמל וסבל בפנים. אתה מסתכל באנשים ובחורבות הישוב חליפות. אתה מתבונן בעיניהם השוטטות סביב ואתה חש את הסערה המתחוללת בלב הנאספים. כאן חיות התמונות מהעבר הקרוב, מלפני עשר שנים...³⁴

31 א' תלמי, 'המגדל המנוקב', גלויות מן המולדת (לעיל, הערה 2), עמ' 277. אני מודה לזאב זיוון שהפנה את תשומת לבי.

32 פרוטוקול אספת חברי בארות-יצחק, 14 בספטמבר 1957, ארכיון בארות-יצחק. לאחר יום העצמאות תשי"ח נדון הנושא שוב, אלא שהפעם דובר על 'מצבה צנועה במקום בנגב'. ראה: פרוטוקול אספת חברים, 27 באפריל 1958, ארכיון בארות-יצחק. ברצוני להודות לדוד פורת וללאה ברמן, חברי בארות-יצחק, שסייעו לי בליבון כמה מהשאלות שנודנו כאן ובמציאת החומר הארכיוני.

33 פרוטוקול אספת חברי בארות-יצחק, 22 במאי 1958, ארכיון בארות-יצחק.

34 תלמי (לעיל, הערה 31), עמ' 277-279.

השאלה כיצד יש לעצב את הדפוסים הטקסיים של יום הזיכרון למערכה — להבדיל מאזכרת החברים שנפלו במעמדים המקובלים בלוח השנה היהודי — נדונה מאוחר יותר. לעניין הנדון כאן חשובה הצעה שהעלה אחד מחברי הקיבוץ בשנת 1970 ולפיה יש 'לארגן נסיעה עם ילדי בית הספר לבארות יצחק אשר בשערי עזה כדי לטעת עצים, נקוי אתר הברכה ולוח הזכרון שם ועוד'.³⁵ חשיבות הצעה זאת היתה בכך שלאחר הפסקה של שתיים-עשרה שנים נקבעה שוב חשיבות האתר ומגדל המים כחלק מהמורשת ההיסטורית הקיבוצית שיש להנחילה לדור הצעיר. בשנות השמונים, לאחר שאתר ההנצחה שופץ בידי חברי הקיבוץ בשיתוף פעולה עם הקרן הקיימת, הוא נעשה למרכז הטקסי של אירועי ח' בתמוז.³⁶ בכך שולב מגדל המים, למרות ריחוקו הגאוגרפי, במרקם חיי הקיבוץ, ונוף הזיכרון המקומי היה לחלק מהגאוגרפיה הסמלית של הקיבוץ. ההפרדה המרחבית בין הקיבוץ ובין אתר ההנצחה חידדה את ההפרדה בין העבר להווה, בין הסמלי ליום-יומי. בנגבה וביד-מרדכי היו כזכור מגדלי המים חלק בלתי נפרד מנוף חיי היום-יום של הקיבוץ. המפגש של חברי בארות-יצחק עם מגדל המים המזוהה עם קיבוץ נעשה בהקשר טקסי של עלייה לרגל, כאשר המסע במרחב לאתר ההנצחה הוא גם מסע בזמן לתקופה ההרואית של הקיבוץ, היא תקופת ה'בראשית'.

מבחינת הציבור הרחב בניית אתר ההנצחה הפכה את מגדל המים של בארות-יצחק לנקודת ציון במפה הרשמית של מורשת תש"ח, ובמידה פחותה — גם במפה ההיסטורית של ההתיישבות החלוצית בנגב בתקופה שלפני הקמת המדינה. מגדל המים הבודד בנוף הוא עדות היסטורית אמינה למערכה שהתנהלה במקום במלחמת תש"ח, ובה בעת הוא גם השריד היחיד בשטח ליישוב שהתקיים במקום.

*

מגדלי המים של נגבה ושל יד-מרדכי הם פרטים של נוף זיכרון היוצר, בשילובו עם הנוף היישובי, טקסט מורכב של מיתוס המקום האפייני. מגדל המים באתר הישן של בארות-יצחק הוא אלמנט בולט בנוף המקומי המהווה את מקור הסמכות העליון כמה שנוגע למשמעות הסמלית של האתר שבו הוא ניצב. העדרו של נוף יישובי מייצר טקסט של מיתוס מקום שאינו כולל את שיקום היישוב כפרק הסיום של סיור עמידת הגבורה. העובדה שבאתר בארות-יצחק אין דיאלוג מידי בין הזיכרון ההיסטורי להווה היישובי מפחיתה מעצמתו הדרמטית של הסיפור שמספר מגדל המים של בארות-יצחק הישנה לעומת סיפוריהם של מגדלי המים של נגבה ושל יד-מרדכי. מעבר לשאלת מיתוס המקום האפייני והאופן שבו מתפקדים מגדלי המים בנוף הזיכרון המקומי הרי שמגדלי המים של נגבה, יד-מרדכי ובארות-יצחק, כמו המשוריינים בצדי הדרך לירושלים או הטנק הסורי בדגניה, הם אלמנטים בולטים בנוף הזיכרון של מלחמת העצמאות. עצמתם הדרמטית נובעת מהיותם שרידים אותנטיים המשמרים במרקם הפיסי שלהם תקופה ואירועים בעלי חשיבות יוצאת דופן בסיפור ההיסטורי של הציונות. בכך שונים מגדלי המים ממצבות הזיכרון שהוקמו לאחר תום מלחמת העצמאות כדי לספר בנוף את סיפור המלחמה שליוותה את הקמת מדינת ישראל.

35 " שניאור, 'לאחר האזכרה', עלון קבוץ בארות יצחק (2 ביולי 1971), עמ' 3.
36 א' הלוי, 'טכס ח' בתמוז — דברי סיכום ומחשבות לעתיד', עלון בארות יצחק (28 ביוני 1985), עמ' 7.